

ТАҚРИЗИ МУҚАРРИЗИ РАСМӢ

ба диссертатсияи Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович бо мавзуи «Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисосҳои 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ ва 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ. – Душанбе, 2025. – 353 с.

Мавзуи диссертатсияи Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович «Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX» аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми илмӣ мебошад, ки ду соҳаи ҳампайванд – адабиёт ва рӯзноманигориро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. **Мавзӯ ба доираи соҳаҳои таҳқиқоти шиносномаҳои ихтисосҳои илмии 10.01.01 – «Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ» ва 10.01.10 – «Рӯзноманигорӣ» мувофиқат намуда, муҳтавои назариявӣ ва амалӣ дорад.**

Диссертант бо таърифи ба сарчашмаҳои аслии ва истифодаи усулҳои таҳлилии муқоисавӣ нишон медиҳад, ки адабиёт ба матбуот ва матбуот ба адабиёт тасаввурнопазир аст. Ҳар ду дар оғози асри XX қувваи бедорӣ ва худшиносии миллӣ буданд ва имрӯз дар оинаи пажӯҳиши илмӣ дубора таҷассум меёбанд.

Дар матн қонуниятҳои жанрӣ, паҳлуҳои забонӣ ва равандҳои публицистӣ бо диди илмӣ баррасӣ шудаанд. Рисола на танҳо ба забону услуби осори бадеӣ рӯ меорад, балки ҷараёни ташаккули матбуотро низ бо паҳлуҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии он мепазирад. Ҳамин аст, ки муҳтаво бо ҷавҳари ду соҳа созгор омада, ҳамзамон хусусияти назариявӣ ва амалӣ пайдо мекунад. Ба ин тартиб, мавзӯ на танҳо ба меъёрҳои умумии шиноснома ҷавобгӯст, балки ҳамчун як таҳқиқи фароғии илмӣ, ки самтҳои адабиётшиносӣ ва рӯзноманигориро ҳамзамон фаро мегирад, ба низоми илмии филология ворид шуда, ҷойгоҳи хоси худро касб мекунад.

Мубрамии мавзуи таҳқиқи Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович дар он ифода меёбад, ки вай ба решаҳои бедорӣ ва худшиносии миллат рӯй оварда, робитаи ду сутуни фарҳанг: адабиёти навин ва матбуоти ибтидоӣ асри XX-ро мавриди баррасӣ қарор додааст. Мавзӯ на танҳо як мавзуи илмӣ, балки як зарурати замони аст, зеро ба омӯзиши ин пайванд наметавон рушди маънавӣ ва ҳувияти миллӣ дар оғози садаи бистро ба пуррагӣ дарк намуд. Ин давра марҳилаи эҳёи тафаккури миллӣ ва шаклгирии забон ва услуби адабӣ буда, омӯзиши он барои илми муосир аҳамияти калидӣ дорад. Дар саҳфаи таърих, матбуоти тоҷик бо тамоми заъфу тавоноияш минбари бедорӣ гардид ва адабиёт ҳамчун оҳанги маънавӣ ба он неру бахшид. Пажӯҳиши ин масоил ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо саҳифаҳои гузаштаре бикишоем, балки дар айни замон роҳҳои ояндаи адабиёт ва матбуотро низ бинем. **Мубрамии мавзӯ дар он аст, ки он ба масъалаҳои ҳамеша зинда: робитаи сухан бо ҷомеа, таъсири матбуот ба андеша ва нақши адабиёт дар бедории миллӣ посух меҷӯяд.**

Дар шароити муосир, ки матбуот ва технологияҳои иттилоотӣ боз ҳам паҳн гардидаанд, бознигирии ин таҷрибаи ибтидоӣ ба мо сабақи гаронмоя мемихад. Мавзӯ ҳамаҷунон муҳим аст, ки он роҳҳои пайванди илму маърифатро нишон дода, заминаи таҳкими худшиносӣ ва вусъати фарҳангро таъмин мекунад. Агар тафаккури миллии дар оғози асри XX бо пуштибонии адабиёт ва матбуот эҳё гардид, имрӯз низ омӯзиши он барои таҳкими Истиқлоли давлатӣ ва ҳувияти миллии зарур аст. **Мубрамии мавзӯ** дар ҳамин аст, ки он ҳам пули гузаштаву имрӯз аст ва ҳам хати мустақиму назарраси ояндаро муайян месозад.

Навгониҳои илмӣ ин диссертатсия, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбанд, ки масъалаи таъсирпазирии мутақобилаи адабиёт ва матбуот, ки то кунун ба таври алоҳида баррасӣ мешуд, маротибаи аввал ҳамчун як мавзӯи мустақил ва мукамал мавриди пажӯҳиши илмӣ қарор гирифтааст.

Таҳқиқ исбот мекунад, ки матбуот бо саҳифаҳои худ барои адабиёти тозапайдо заминаи нав офарид ва адабиёт ба навбати худ ба матбуот равнақи маънавӣ бахшид. **Навгониҳои аввал** дар он аст, ки саҳми матбуоти нахустин дар ташаккули жанрҳои нави адабӣ бо таҳлил ва мисолҳои мушаххас муайян гардидааст. Ҳикоя, ҳаҷвия, саҳнача ва намоишномаҳо маҳз дар домони рӯзномаҳои нахустин ташаккул ёфтаанд ва ин воқеият бо далелҳои муҳкам асоснок шудааст. **Навгониҳои дувум** дар таҳқиқи таъсири адабиёт ба жанрҳои рӯзноманигорӣ аст, ки нишон дода мешавад, чӣ гуна адабиёти бадеӣ ба репортаж, очерк ва фелетон таъсир бахшидааст. Диссертант бар он аст, ки публитсистикаи тоҷик, бо таъҷиб захираи адабиёт, симои миллии худро пайдо кардааст. **Навгониҳои дигар** дар нишон додани нақши матбуот ҳамчун мактаби адибон, аз ҷумла, устод Садриддин Айнӣ ва ҳамқадамони ӯ мебошад. Муаллиф далелҳо меоварад, ки ин нашрияҳо на танҳо минбари интишори осор, балки мактаби парвариши истеъдодҳо буданд. **Навгониҳои муҳимми дигар** пажӯҳиш муайян кардани нахустин қадамҳои илми танқиди адабӣ дар доираи рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо мебошад. Аз ҷумла, бо таҳлил исбот шудааст, ки баҳсу баррасиҳои адабӣ, ки баъдан ба шакли устувори илмӣ ворид шуданд, дар ибтидо дар ҳамин саҳифаҳои матбуот падид омадаанд. Навгониҳои арзишманд, ҳамчунин, дар он аст, ки таъсири повести «Одина»-и устод Айнӣ ба ташаккули ҳикояҳои тоҷикӣ бо таҳлили муфассал нишон дода шудааст. Муаллиф бар он аст, ки бисёре аз ҳикояҳои ҳамин давр дар сабк, мазмун ва усул аз «Одина» таъсир пазируфтаанд.

Навгониҳои дигар дар он аст, ки пажӯҳиш ба забон ва услуби осори чопшуда тавачҷуҳ намуда, нишон мемихад, ки чӣ гуна матбуот сабки нави баёни содаву равшанро ба вуҷуд овард. Аз ин рӯ, таҳқиқ на танҳо ба заминаи таърихӣ, балки ба пояҳои забонӣ ва услубӣ низ саҳм мегузорад. Муҳаққиқ бо далоили илмӣ исбот кардааст, ки адабиёти навин ва матбуот на танҳо робитаи ҳамзамон доштанд, балки якдигарро ба сӯи таҳаввул ва навсозӣ раҳнамун мекарданд. **Навгониҳои назаррас**, ҳамчунин, дар арзёбии равобити иҷтимоӣ ва сиёсӣ бо адабиёт ва матбуот аст, ки бо далелҳои таърихӣ асоснок шудааст. Диссертант нуктаҳои илмӣ муайянро ба ҳимоя пешниҳод намудааст, ки ҳар қадам дорони аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ

мебошанд. Аз ҷумла: сахми матбуот дар пешниҳоди асарҳои бадеӣ ва бедории завқи хонандагон, таъсири адабиёт ба ташаккули жанрҳои нави матбуотӣ, нақши матбуот дар тарбия ва парвариши адибони ҷавон, таъсири «Одина» ба ҳикояи тоҷикӣ, ташаккули нақди адабӣ дар матбуот ва густариши жанри ҳаҷвия. Ҳар яке аз ин нуктаҳо ҳамчун дастоварди тоза ва асоснок ба ҷимоя пешниҳод шудааст ва арзиши илмӣ онҳоро бо мисолҳои мушаххас метавон дид. Дар умум метавон гуфт, ки **дарачаи навгонии диссертатсия** баланд буда, он саҳифаҳои то кунун таҳқиқношудаи робитаи адабиёт ва матбуотро боз кардааст.

Хулосаву тавсияҳо, ки пажӯҳишгар дар анҷоми диссертатсия пешниҳод кардааст, аз назари илмӣ бо далелҳои возеҳ ва санадҳои **этимодбахш** асос ёфтаанд. Муаллиф ҳеҷ як қадами таҳқиқро бе истинод ба манобеи хаттӣ, асарҳои бадеӣ ва саҳифаҳои матбуотӣ анҷом намодааст. Барои ҳар як хулоса далели таърихӣ, матнии мушаххас ва муқоисаи илмӣ оварда шуда, бо он **этимодноқӣ** ва қуввати исбот баланд гардидааст. Аз ҷумла, сахми матбуот дар бедории андешаҳои миллӣ бо шоҳидии мақолаҳо ва сармақолаҳои рӯзномаҳои аввалини тоҷикӣ собит гаштааст. Тавсияҳо оид ба омӯзиши пайванди адабиёт ва матбуот низ бо таърибаи адибон ва рӯзноманигорони ҳамзамон мураттаб шудаанд. **Хулосаи марбут** ба таъсири адабиёт ба жанрҳои публитсистӣ бо таҳлил ва муқоисаи мисолҳо **асоснок** гардида, **этимоднокии** илмӣ пайдо кардааст. Ҳамчунин, хулосаҳои марбут ба таъсири матбуот дар ташаккули жанрҳои нави адабӣ бо шоҳидии мисолҳо аз ҳикоя, ҳаҷвия ва очерк қувват гирифтаанд. Диссертант дар ҳар маврид бо таърибаи манбаъҳои аслии сухан ронда, ҷойи тахмин ё ишораи холиро бо далел пур кардааст. **Тавсияҳои** пешниҳодшуда низ дорои арзиши амалӣ буда, барои омӯзиши минбаъдаи таърихи адабиёт ва матбуот истифода мешаванд. Диссертатсия нишон медиҳад, ки бе **этимод** ба сарчашмаҳои хаттӣ ва асарҳои зиндаи адабӣ имкон надорад, ки чунин хулосаҳои мустақкам пешниҳод шаванд. Муаллиф бо тарзи таҳлилий ба ҳар далел рӯ оварда, собит месозад, ки илми филология танҳо бо таърибаи воқеият қадам ба пеш мегузорад. **Этимоднокии пажӯҳиш** аз он бармеояд, ки манобеи гуногун, аз осори бадеӣ то мақолаҳои матбуотӣ ва таҳқиқоти пешин бо ҳам муқоиса карда шудаанд. Хулосаи марбут ба нақши «Одина» ҳамчун мактаби ҳикоянависӣ бо далелҳои матнӣ ва таҳлили муқоисавӣ комилан **асоснок** шудааст. **Тавсияҳо** низ ба ҷои умумӣ будан, самти мушаххаси таҳқиқоти ояндаро нишон медиҳанд. Муаллиф бо далелҳои илмӣ таъкид мекунад, ки омӯзиши пайванди адабиёт ва матбуот дар барномаҳои таълимӣ бояд ҷойгоҳи вежа дошта бошад. Ҳамин гуна, хулосаҳои пешниҳодшуда аз ҳадди як назария гузашта, ба сатҳи барномаи амаливу илмӣ баромадаанд. Асоснокии онҳо на танҳо дар ҷимояи академӣ, балки дар истифодаи амалӣ низ қобили татбиқ мебошад. Ба ин тартиб, диссертатсия бо **хулосаву тавсияҳои** худ ба илми адабиётшиносӣ ва рӯзноманигорӣ санадҳои **боэтимод** зам кардааст.

Диссертатсияи Абдурраҳимзода Б. аз рӯи **ҳаҷм** ҷавобгӯи меъёру талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар як сохт ва низоми устувор танзим ёфтааст. Дар оғоз муқаддима қарор дорад, ки

дар он зарурати мавзуъ, ҳадафу вазифаҳо, объекти таҳқиқ ва асоси назариявӣ ба равшанӣ баён шудаанд. Сипас, боби якум меояд, ки дар он масоили назариявӣ ва таърихии матбуот ва адабиёти ибтидои асри ХХ шарҳ ёфтааст. Боби дуюм бештар ба таҳлили нақши рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ ва адабӣ баҳшида шудааст. Боби сеюм, ки марҳилаи ниҳоии таҳлил аст, симоҳои пешоҳанги адабиёт ва публитсистикаи тоҷикро дар заминаи мисолҳои мушаххас бозтоб менамояд. Бобҳои чорум ва панҷум низ ҳамин минвол самтҳои мушаххаси таъсирпазирии адабиёт ва матбуотро таҳлил менамоянд. Дар анҷом ҳулоса оварда шуда, натиҷаҳои таҳқиқ ҷамъбаст ва тавсияҳои амалӣ пешниҳод мегарданд. **Сохтор** бо рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ такмил меёбад, ки ба он эътимод ва эътибори бештар мебахшад. Ба ин тартиб, диссертатсия бо **ҳаҷми муносиб ва сохтори** мураттаб як таҳқиқи комилро менамояд.

Боби якум диссертатсия бо номи «**Заминаҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва ташаккули муносибати адабиёти навин бо матбуот**» оғоз мешавад ва он роҳи масири таҳаввулоти иҷтимоиву маънавии мардуми тоҷикро дар оғози садаи бист ба ришта мекашад. Ин боб, ки аз се фасл иборат аст.

Фасли аввал «Заминаҳои таърихӣ ва иҷтимоиву фарҳангии зуҳури матбуоти тоҷик» ном дошта, аҳаммияти бисёр дорад. Дар он нишон дода мешавад, ки заминаҳои рӯҳиву маънавӣ барои пайдоиши матбуоти тоҷикӣ дар муҳити Бухоро тайёр буданд. Диссертант бо таъриҳ ба сарчашмаҳо ҳулоса мекунад, ки рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои аввалини тоҷикӣ нишонаи эҳёи худшиносии миллӣ буданд. Ҳамин замина имкон дод, ки матбуот ба минбари бедории ҷомеа табдил ёбад ва мардум аз дунёи маърифатӣ баҳра гирад. Аз ин рӯ, матбуот на танҳо воситаи иттилоърасонӣ, балки мактаби андеша ва оинаи фарҳангӣ гардид. Дар партави ҳамин таҳқиқ, исбот мегардад, ки таъсири матбуот ҳамқадам бо эҳёи арзишҳои маънавӣ ва сиёсӣ буд.

Фасли дуюм бо унвони «**Робитаи мутақобили матбуоти даврӣ ва адабиёти бадеӣ**» самти дигарро боз менамояд. Дар он исбот мегардад, ки адабиёт бо ворид шудан ба саҳифаҳои рӯзномаҳо аз қолабҳои суннатӣ берун шуд. Нашрияҳо бо ҷопи шеър, ҳикоя ва публитсистика завқи хонандагонро бедор намуданд. Адибон аз минбари матбуот истифода бурда, андешаи худро ба ҷомеа мерасонданд. Аз тарафи дигар, худ матбуот аз эҷодиёти адибон неру мегрифт ва шаклҳои тозаи журналистиро ба вуҷуд меовард. Муҳаққиқ бо услуби таҳлиلى нишон медиҳад, ки адабиёт ва матбуот ду равшана ба рӯи як ҳавои маънавӣ буданд. Ин фасл аз он ҷиҳат арзишманд аст, ки таъсири мутақобиларо бо мисолҳои мушаххас собит месозад. Дар ин замина, муҳаққиқ матбуотро муҳаррики навсозӣ ва адабиётро офарандаи шаклу мазмунҳои тоза медонад.

Фасли сеюм бо номи «**Шакл, услуб ва анвои жанрии насру назм дар матбуоти тоҷикӣ**» хусусияти эҷодӣ дорад. Дар он баён мегардад, ки нашрияҳои мактаби ташаккули жанрҳои тоза буданд. Ҳикоя, фелетон, сахнаҷа ва шеърҳои иҷтимоӣ дар саҳифаҳои онҳо ташаккул ёфтанд ва ё ба вуҷуд омаданд. Бо ин роҳ забони адабӣ аз қолаби кӯҳна берун шуда, ба марҳилаи нав ворид гардид.

Диссертант бар он ақида устувор аст, ки услуби содаву фаҳмо ба миён омад ва хонандагонро бо ҷаҳонбинии нав ошно сохт. Дар ин фасл дида мешавад, ки наср ва назм дар муҳити матбуот ранги тоза гирифтанд. Аҳаммияти ин фасл дар он аст, ки жанрҳои нав бо таҷрибаи матбуотӣ шакл ёфтанд ва минбаъд ба таърихи адабиёт ворид шуданд. Ҳамин тавр, матбуот ба мактаби амалии нависандагон табдил ёфт ва адабиёт аз он тавоноӣ гирифт.

Боби дуюми диссертатсия бо номи «Таъсири матбуоти даврӣ ба мазмун ва сохтори адабиёти навин» навъи дигаре аз таҳқиқро пеш меорад ва онро метавон идомаи мантиқии боби аввал донист. Агар дар боби аввал бештар ба заминаҳо ва робитаҳои ибтидоӣ тавачҷуҳ шуда бошад, дар ин бахш нақши мустақими матбуот дар шаклгирии мазмун, ғоя ва шакли осори бадеӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муҳаққиқ бо диди таҳлилий собит месозад, ки матбуот танҳо оинаи воқеият набуд, балки ба мазмуну сохт ва равиши эҷодии адибон роҳнамоӣ мекард.

Фасли аввал бо номи «Мавзӯ ва ғоя дар осори бадеӣ» баёнгари он аст, ки матбуот бо матолиби иҷтимоӣ ва сиёсӣ уфуқи фикрии адибонро васеъ намуд. Дар ин фасл нишон дода мешавад, ки мавзӯҳои нав: адолат, озодӣ, баробарӣ ва худшиносӣ маҳз аз минбари рӯзномаҳо ба адабиёт ворид гардиданд. Диссертант таъкид мекунад, ки матбуот бо пешниҳоди масъалаҳои мубрами рӯз адибонро ба андешаҳои тоза водор кард. Чунин вазъ боиси он гардид, ки ғояҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар маркази осори бадеӣ қарор гирифтанд. Аҳаммияти фасл дар он аст, ки робитаи мустақими муҳит ва эҷод бо далелҳои мушаххас собит мешавад.

Фасли дуюм бо унвони «Шеърҳои иҷтимоӣ ва ҷустуҷӯи навпардозӣ» симои тозае ба таҳқиқ мебахшад. Дар он таъкид мегардад, ки шеърҳои нашршуда дар рӯзномаҳо аз қолабҳои анъанавӣ берун шуда, ба бозтоби масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ пардохтанд. Адибон бо таҷрибаи замони шаклҳои навро ҷустуҷӯ мекарданд ва матбуот макони санҷиши онҳо буд. Муҳаққиқ нишон медиҳад, ки шеър аз василаи эҳсосӣ ба василаи мубориза ва бедорсозии афкор табдил ёфт. Шеърҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки дар саҳифаҳои матбуот интишор мешуданд, қувваи равонӣ ва иттиҳодбахшро тақвият медоданд. Бартариии фасл дар он аст, ки навҷӯии адибон ва таъсири матбуот ба ин ҷустуҷӯ бо шеваи қавӣ таҳлил шудааст.

Фасли сеюм бо унвони «Насри бадеӣ: вежагиҳои жанр ва равандҳои шаклсозӣ» яке аз қисматҳои пурбори боб аст. Дар он баён мегардад, ки матбуот майдони таҷрибавии ҳикоя, очерк ва ғайра гардид. Диссертант бо мисолҳо исбот мекунад, ки адибон бо наشري асарҳои кӯтоҳ ва ҳикояҳои таҷрибавӣ шаклҳои нави насриро ба вуҷуд оварданд. Повести «Одина» ва дигар намунаҳо ҳамчун сарчашмаҳои таъсиррасон зикр мешаванд. Жанрҳои насрӣ дар ҳамкорӣ бо матбуот шакли мукамал касб карданд. Арзиши фасл дар он аст, ки нақши матбуот ҳамчун мактаби таҷриба ва озмоиш исбот мегардад.

Фасли чаҳорум бо номи «Тарҷумаи осори бадеӣ: сатҳи забонӣ ва мушкилоти ҳунарий» самти навро мекушояд. Дар он пажӯҳишгар бо диққати хоса масъалаи тарҷумаҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Тарҷумаҳои нахустин дар саҳифаҳои рӯзномаҳо интишор ёфта, барои ошно кардани хонандагон бо адабиёти

чаҳонӣ хизмат карданд. Бо вучуди мушкилоти забонӣ ва маҳдудиятҳои ҳунари, ин тарҷумаҳо қадами чиддӣ дар роҳи густариши дониши адабӣ ва забонӣ буданд. Муҳаққиқ бар он аст, ки матбуот барои ташаккули фарҳанги тарҷума макони аввалин буд. Аҳаммияти ғасл дар он аст, ки робитаи адабиёти тоҷик бо ҷаҳони берун аз марзҳои худ намоён мегардад.

Боби сеюми диссертатсия бо номи «Инъикоси масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар адабиёт ва публицистикаи матбуот» оғози марҳилаи тозаест, ки дар он матбуот ва адабиёт бо масъулияти дучанд вориди сахнаи муборизаи фикрӣ ва иҷтимоӣ мегарданд. Агар бобҳои пешин бештар ба замина ва шакл нигаронида шуда бошанд, ин боб рӯҳи замон, муборизаи иҷтимоӣ ва бозтоби воқеиятро бо забони шеър, наср ва публицистика ба таҳлил мекашад. Муҳаққиқ бо диди амиқ таъкид менамояд, ки адабиёти ин давра дигар танҳо воситаи зебоии суҳан набуд, балки ба минбари муборизаи сиёсӣ табдил ёфт.

Ғасли аввал бо номи «Ғаъолияти адабӣ ва публицистии Садриддин Айни дар “Шуълаи инқилоб”» симои барҷастаи як шахсияти таърихро пеш меорад. Диссертант бо таъҷиб ба осори Айни нишон медиҳад, ки ӯ на танҳо адиб, балки муаллифи публицистикаи таъсирбахш буд. Дар саҳифаҳои маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” ӯ бо забони пурқувват дар бораи адолат, озодӣ ва тақдирӣ миллат суҳан ронд. Муҳаққиқ дарҷ карда, ки ғаъолияти Айниро метавон дар ду ҷабҳа арзёбӣ кард: аз як тараф, эҷодияти бадеӣ, аз ҷониби дигар, публицистикаи муборизавӣ. Ҳарду ҷабҳа дар як замина пайванд хӯрда, ҷеҳраи Айниро ҳамчун пешвои маънавии замон муаррифӣ намуданд.

Ғасли дуюм бо унвони «Мазмунҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар насру назми “Шуълаи инқилоб”» самти таҳлили дигарро боз мекунад. Дар ин ғасл муҳаққиқ нишон медиҳад, ки шеърҳо ва ҳикояҳои ҷопшуда дар ин маҷалла дар худ паёми иҷтимоӣ доштанд. Шеърҳо на танҳо эҳсосро бедор мекарданд, балки афкорро ба самти нав раҳнамун месохтанд. Наср низ ба воситаи ҳикоя ва қисса воқеияти зиндагии оммаро бозтоб мекард. Муаллиф бо далелҳои мушаххас менигорад, ки мазмуни осори нашршуда бо ниёзҳои иҷтимоиву сиёсӣ ҳамнафас буданд. Ҷараёни мазкур нишон медиҳад, ки адабиёт ва матбуот минбари ягонаи муборизаи фикрӣ гардида буданд.

Ғасли сеюм бо номи «Гӯшаи “Тоziёна” ва ташаккули анвори ҳаҷвию танқидӣ» рӯи дигаре аз адабиёти матбуотиро ошкор мекунад. Муҳаққиқ бар он назар устувор аст, ки ҳаҷву танз ба унвони як жанри таъсирбахш маҳз дар саҳифаҳои матбуот падида омад. Гӯшаи “Тоziёна” бо мақолаҳо ва навиштаҳои ҳаҷвӣ ба танқиди бемайлон пардохт. Ин навиштаҳо бо забони шӯҳиомез, вале пурмаъно камбудихои иҷтимоиву сиёсиро фош менамуданд. Диссертант бо таҳлил нишон медиҳад, ки ҳаҷв ба воситаи матбуот ба жанри комили адабӣ табдил ёфт. Аҳаммияти ин ғасл дар он аст, ки таъсири ҳаҷву танз ҳамчун омилӣ бедорсозиӣ ҷомеа собит мегардад.

Боби чорум бо унвони «Робитаи адабиёт ва матбуот дар эҷоди шаклҳои тоза ва афкори адабӣ дар оғози асри XX» марҳилаи нави таҳқиқро пеш меорад,

ки дар он бештар ҷустуҷӯи эҷодӣ ва ташаккули жанрҳои тоза мавриди баррасӣ қарор мегирад. Агар боби сеюм бештар ба мазмун ва масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ нигаронида шуда бошад, ин боб қувваи эҷодии матбуот ва адабиётро нишон медиҳад, ки чӣ гуна дар як ҳамбастагӣ шаклҳои навро ба миён оварданд. Муҳаққиқ бо далелҳои мушаххас собит месозад, ки нашрияҳои тоҷикӣ ба мактаби тозасозии шакл ва жанр табдил ёфтанд.

Фасли аввал бо номи «**Ҷойгоҳи бахши “Адабиёт” дар рӯзномаи “Овози тоҷик”**» оғози таҳлили ин бобро ташкил медиҳад. Дар ин фасл таъкид мешавад, ки бахши «Адабиёт» ҳамчун минбари ҷиддии нашри осори мансур ва манзум хизмат кардааст. Шоирон ва нависандагон асарҳои таҷрибавии худро дар ин бахш интишор менамуданд ва ба ҳамин васила матбуот ба мактаби амалии эҷод табдил ёфт. Муҳаққиқ далел меоварад, ки «Овози тоҷик» барои ташаккули забон ва услуби адабӣ саҳми назаррас гузоштааст. Ин бахш на танҳо як саҳифа, балки як муҳити созандаи эҷодӣ буд, ки завқу истеъдоди адибонро парвариш меод.

Фасли дуюм бо унвони «**Саҳифаи адабии рӯзномаи “Бедории тоҷик”:** вежагиҳои бадеӣ ва ғоявӣ» симои тозаии дигарро пеш меорад. Дар ин фасл пажӯҳишгар бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад, ки «Бедории тоҷик» бо матолиби адабӣ ва ғояҳои тоза ба саҳнаи фикрӣ қадам гузошт. Ин рӯзнома бо тарғиби арзишҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ чехраи худшиносии миллиро бозтоб намуд. Адибон тавассути ин саҳфа асарҳои пурмазмуну пуртаъсир пешниҳод карданд, ки ҳар кадом бо руҳи бедорӣ ҳамнафас буданд. Бартарии ин фасл дар он аст, ки матбуот ҳамчун василаи бедории фикрӣ ва ахлоқӣ мавриди таҳлил қарор мегирад. Муҳаққиқ собит месозад, ки «Бедории тоҷик» бо публицистикаи худ ҷараёни адабиро ба самти нав раҳнамун сохт.

Фасли сеюм бо номи «**Тағйироти сохтори ҳикоя дар заминаи повести “Одина”-и Айнӣ**» яке аз қисматҳои ҷолибтарини ин боб аст. Дар он бо таҳлили муфассал собит мегардад, ки «Одина» ҳамчун асари бузурги наср ба ташаккули ҳикояҳои тоҷикӣ таъсири мустақим гузошт. Диссертант нишон медиҳад, ки унсурҳои сабкӣ, услубӣ ва забони «Одина» минбаъд дар ҳикояҳои тоҷикӣ тақрор ёфтанд ва ба қолаби жанрӣ табдил гардиданд. Дарҷ гардида, ки повести мазкур ҳамчун сарчашмаи таъсиррасон дар ташаккули насри тоҷик нақши калидӣ бозидааст. Аз ин фасл бармеояд, ки матбуот бо нашри чунин асарҳо ба рушди ҳикояи миллӣ заминаи устувор фароҳам овард.

Боби панҷум бо унвони «**Саҳми матбуоти соҳаи маориф дар ташаккули баён, андеша ва нақди адабӣ**» марҳилаи ҷамъбасти ва хулосабахшро фаро мегирад. Агар бобҳои гузашта бештар ба заминаҳо, робитаҳо, мазмун ва шакл пардохта бошанд, ин боб нишон медиҳад, ки матбуоти соҳавӣ, баҳусус, нашрияҳои маориф, чӣ гуна ба ташаккули зеҳнӣ ва андешавии ҷомеа ва адабиёт хизмат карданд. Муҳаққиқ бо диди амиқ собит месозад, ки нашрияҳои таълимӣ минбари навсозии фикр ва ташаккули нақди адабӣ гардиданд.

Фасли аввал бо номи «**“Дониш ва омӯзгор” ҳамчун минбари ташвиқи адабиёти навин**» аҳаммияти бузург дорад. Дар он нишон дода мешавад, ки ин

нашрия бо чопи осори бадеӣ ва мақолаҳои таҳлилии саҳми назаррас гузошт. Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки “Дониш ва омӯзгор” на танҳо воситаи иттилоърасонии соҳавӣ, балки мактаби андеша ва минбари ташаккули худшиносӣ буд. Дар саҳифаҳои он шеър, ҳикоя ва мақолаҳо бо мазмуни маърифатӣ ва ахлоқӣ чой мегирифтанд. Чунин шакли кор ба бедории фикрӣ ва баланд бардоштани завқи хонандагон мусоидат намуд. Аз ҳамин фасл бармеояд, ки нашрияҳои соҳаи маориф ба густариши адабиёти навин таъсири назаррас расонданд.

Фасли дуюм бо унвони «**Хусусиятҳои жанрӣ ва забони осори бадеӣ**» як самти дигарро боз мекунад. Дар он собит мегардад, ки асарҳои интишоршуда дар нашрияҳои соҳаи маориф бо содагӣ ва равонии баён фарқ мекарданд. Муҳаққиқ бо далелҳо нишон медиҳад, ки хонандагон бо забони осон ва сабки фаҳмо ошно мешуданд. Ин гуна рафти кор на танҳо ба тавсеаи забони адабӣ хизмат кард, балки барои ташаккули жанрҳои нав замина фароҳам овард. Ҳикояҳои кӯтоҳ, шеърҳои иҷтимоӣ ва мақолаҳои публицистӣ бо содагӣ ва таъсирнокии худ хонандагонро ҷалб менамуданд. Аз ин фасл хулоса мешавад, ки нашрияҳои соҳаи маориф мактаби забон ва сабки нав буданд.

Фасли сеюм бо номи «**Аввалин таҷрибаҳои нақди адабӣ: самтҳо ва шеваҳо**» яке аз қисматҳои пурбори ин боб мебошад. Дар он бо мисолҳо собит мешавад, ки нақди адабӣ маҳз аз саҳифаҳои нашрияҳои соҳаи маориф оғоз ёфт. Диссертант таъкид мекунад, ки нахустин мақолаҳои интиқодӣ ва баррасии осори адибон дар ҳамин муҳит чой доштанд. Бо ин васила муҳокима ва баҳсҳои адабӣ шакл гирифтанд ва андешаҳои интиқодӣ рушд намуданд. Муҳаққиқ бар он аст, ки нақди адабӣ аз шакли пароканда ба як ҷараёни муайян табдил ёфт.

Боби мазкур бо тамоми фаслҳои ба хулоса меорад, ки бе саҳми матбуоти соҳавӣ наметавон ташаккули пурраи адабиёти навини тоҷикро тасаввур намуд. Нашрияҳои соҳаи маориф ба сифати минбари адабӣ ва илмӣ заминаи устувори рушдро гузоштанд. Дар натиҷа, адабиёти навин бо забон, сабк ва фикри тоза ба ҷомеа ворид гардид ва нақди адабӣ ҳамчун баҳши навини илми адабиётшиносӣ шакл гирифт.

Диссертатсия дорои **аҳаммияти** бузурги **илмӣ** мебошад, зеро нахустин маротиба заминаҳои робитаи адабиёти навини тоҷик бо матбуотро дар таҳаввули таърихӣ ва иҷтимоӣ бо таъкид ба сарчашмаҳои асли таҳлил мекунад. Муҳаққиқ бо истифода аз матбуоти ибтидоӣ асри ХХ нишон медиҳад, ки адабиёт ва нашрияҳои гуна дар ҳамбастагӣ рушд карданд.

Аз ҷиҳати **амалӣ**, пажӯҳиш метавонад ба барномаҳои таълимии донишгоҳӣ ва мактабӣ ворид гардад. Матбуот ва адабиёти ибтидоӣ асри ХХ, ки дар ин таҳқиқот мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, метавонанд ҳамчун маводи таълимӣ дар дарсҳои таърихи адабиёт истифода шаванд. Илова бар ин, диссертатсия ба муаллимон ва муҳаққиқони ҷавон роҳнамоӣ мекунад, ки ба сарчашмаҳои асли муруҷиат намуда, таҳлилҳои мустақил анҷом диҳанд.

Аҳаммияти иҷтимоии таҳқиқот низ назаррас аст. Диссертатсия нишон медиҳад, ки адабиёт ва матбуот дар оғози садаи ХХ ба бедории миллӣ ва

худшиноси иҷтимоӣ хидмат кардаанд. Чунин таҷриба барои ҷомеаи имрӯз низ ибратомӯз мебошад. Аз нигоҳи **иҷтимоӣ**, натиҷаҳои пажӯҳиш ба таҳкими худшиноси миллӣ ва арҷгузорӣ ба мероси адабӣ мусоидат мекунад. Имрӯз низ метавон бо таъба ба ҳамин таҷриба нақши матбуотро дар таҳкими хувияти миллӣ тавзеҳ дод.

Натиҷаҳои илмӣ диссертатсия, ки ба робитаи адабиёти навини тоҷик бо матбуот марбутанд, дар мақолаҳо ва маърузаҳои илмӣ ба **нашр** расидаанд. Диссертант бахше аз натиҷаҳои пажӯҳишро дар маҷаллаҳои илмӣ ва маҷмуаи мақолаҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ пешниҳод кардааст. Мақолаҳои интишорёфта бештар ба масъалаҳои ташаккули адабиёт дар заминаи матбуоти ибтидоӣ асри ХХ бахшида шудаанд. Дар онҳо саҳми рӯзномаҳои нахустин дар бедории фикрӣ ва иҷтимоӣ тоҷикон баён ёфтааст. Дар умум, натиҷаҳои илмӣ диссертатсия дар шакли нашрҳои илмӣ ва баромадҳои минбарӣ муаррифӣ шуда, ба илми адабиётшиносӣ ворид гардидаанд.

Диссертатсия аз назари қолаб ва мурағтабсозӣ ба талаботи амалкунандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат дорад. Матн бо риояи меъёрҳои қабулшудаи илмӣ тартиб дода шуда, бобу фаслҳо дар доираи низоми муайяншуда пешкаш гардидаанд. Услуби баён дорои хусусияти таҳлилӣ ва илмӣ буда, истифодаи истилоҳот бо диққати махсус ва боэътимод анҷом гирифтааст. Тақсимои муҳтаво ба муқаддима, бобҳои таҳлилӣ, хулоса ва тавсияҳо, инчунин, рӯйхати сарчашмаҳо дар ҳамохангӣ бо дастурҳои расмӣ сурат гирифтааст.

Автореферат, ки бар асоси ин диссертатсия таҳия шудааст, низ ба меъёрҳои **Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ**, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори №267 дар таърихи 30-юми июни соли 2021 тасдиқ шудааст, комилан мувофиқат менамояд.

Ҳарчанд рисола мусбат арзёбӣ мегардад, баробари дастовардҳои илмӣ баъзе **нуқсонҳо ва масъалаҳои баҳсомез** низ дар он ба назар мерасанд. Аз ҷумла, ҳолатҳои зайл ҷудо ва матраҳ мегарданд:

1. Диссертант ба масъалаи робитаи матбуоти тоҷик бо таҷрибаи матбуоти ҳамсоя, аз ҷумла, ўзбекӣ ишора мекунад, аммо онро муфассал таҳлил намекунад.

2. Дар диссертатсия ба саҳми шахсиятҳои алоҳида, ки дар ташаккули робитаи адабиёт ва матбуот саҳмгузор будаанд, камтар тавачҷуҳ шудааст. Баррасии ҷудогонаи фаъолият ва осори онҳо метавонист таҳқиқро бо ҷанбаҳои шахсиятшиносӣ ғанӣ гардонад.

3. Дар баъзе маврид фикрҳо ва хулосаҳо бе истинод ба манбаъ пешниҳод шудаанд.

4. Диссертант ба усулҳои таҳқиқ ишора мекунад, вале маҳз тарзи татбиқи ҳар усул дар таҳлил кушода намешавад. Тавзеҳи возеҳтар метавонад қимати методологиро боло барад.

5. Баъзе мафҳумҳои калидӣ, ба мисли «адабиёти навин» ва «матбуоти бадеӣ» бидуни таърифи возеҳ истифода шудаанд. Шарҳи дақиқи истилоҳот зарурати илмӣ ва таҳқиқотиро бештар қонеъ мегардонад.

Эродҳо ва нуқтаҳои ишорагардида, ки дар ҷараёни баррасӣ ба миён омаданд, дар маҷмуъ наметавонанд аз қимати назариявӣ амалии ин пажӯҳиши ҷиддӣ бикӯханд ва ба муҳтавои бунёдии он таъсири манфии қобили таваҷҷуҳ расонанд. Диссертатсияи Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович таҳти унвони «Таъсирпазирии мутақобилаи адабиёти навини тоҷик ва матбуот дар оғози асри XX», ки барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисосҳои 10.01.01 – Адабиёти тоҷик; равобити адабӣ ва 10.01.10 – Рӯзноманигорӣ пешниҳод гардидааст, натиҷаи заҳмати густарда ва таҳқиқоти амиқ буда, дар сатҳи баланди илмӣ анҷом ёфтааст.

Сохтор, мазмун ва натиҷаҳои рисола пурра бо меъёрҳои муқарраргардида мутобиқат доранд ва ба талаботи бандҳои 32-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, созгор мебошанд. Ба ҳамин сабаб, пажӯҳишгар сазовори он аст, ки ба ӯ дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисосҳои дар боло номбаршуда тақдим гардад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илмҳои филологӣ,
сардори раёсати магистратура,
аспирантура ва докторантура (PhD)-и
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Қосимзода С. С.

11 сентябри соли 2025.

Нишонӣ: 734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, ноҳияи Сино,
кӯчаи Нахимова, бинои 64/8, хучраи 11
Тел.: (+992) 93-583-76-76
E-mail: soleh_76@mail.ru

Имзои Қосимзода Солеҳ Салимро тасдиқ менамоям:
сардори шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Қосимзода Т.

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Телефон: (+992-37) 221-50-83; факс: 227-71-00.
Сомонаи расмӣ: www.amit.tj

11 сентябри соли 2025.